

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Drimál István

A tudat struktúrája Hegelnél és Heideggernél

DE Bölcsészettudományi Kar
2006

Drimál István: A tudat struktúrája...
A doktori értekezés tézisei

Drimál István:
A tudat struktúrája Hegelnél és Heideggernél
A doktori értekezés tézisei

Témavezető: Prof. Dr. Rózsa Erzsébet

Az értekezés során alkalmazott módszerek

1. *Analitikus módszer.* Az értekezés szigorú, csak a hegeli és a heideggeri, valamint kanti szövegeken alapuló szövegelemzést céloz meg avégett, hogy felfejtse a „tudat” fogalmának e három filozófusnál található jelentésrétegeit. Az adott szövegeket mondatról-mondatra, illetve bekezdésről-bekezdésre idézem, illetve elemzem. E módszer szerepe alátámasztani a szintetikus elemzések állításait. A szövegközeli elemzés a szöveg intern vizsgálatát jelenti. Az intern vizsgálat azt jelenti, hogy intenzíven olvassuk a szöveget. Ez továbbfűzve a kifejtés szálát azt jelenti, hogy csak a szövegre koncentrálnunk, annak mondataiból, szavaiból bontjuk ki azt a mondanivalót, amiről szól a szöveg.

2. *Szintetikus módszer.* Az adott filozófusról, illetve gondolatmenetről, filozófiai irányzatról adott összefoglaló értékelés. Ennek szerepe az, hogy a források földolgozásának és értelmezésének irányát egyértelművé tegyem. Természetesen már eleve magunkkal kell hoznunk a szöveg egészének, tehát szellemiségének ismeretét, a szöveg elhelyezkedését a szerző életművében, tehát a szerző szellemiségét, sőt annak a korszaknak, filozófiai hagyománynak a szellemiségét, ahová maga a szerző tartozik. Ám mindez csak arra szolgál, hogy még mélyebbre áshassuk magunkat a szövegben, aminek az a célja, hogy minél alaposabban és szélesebb bázison értsük, miről beszél a szerző. Az analitikus módszer ugyan arra hívja föl a figyelmet, hogy nem lehet elszakadni a konkrét szövegtől egy gondolat kibontásakor, ám elengedhetetlen az a háttér információ, amely a szövegek gyakorta igen nehéz tartalmát fölfejteni képes. A szintetikus elemzés előfeltételez egy szempontot – jelen esetben a spekulatív dialektika szempontját. Ez azt jelenti, hogy módszerem nem fenomenológiai, amennyiben fenomenológia alatt azt értjük, hogy minden előfeltevésünket eldobjuk, de legalábbis távol kívánjuk tartani, mert már magát ezt a szándékot is előfeltevés vezeti, tudniillik az, hogy előfeltevés-mentesek legyünk.

3. A hermeneutikus hagyományt felhasználjuk, de nem hagyjuk, hogy hermetikusan elzárja tőlünk az eredeti gondolatot. Sokszor az derül ki a szövegközeli elemzés során,

hogy nem igazak a ráragasztott címkék, és a szerző valami egészen másról beszélt, mint amit általában tulajdonítanak neki. Persze nincs objektív értelmezés. Az értelmező magával hozza hajlamait, tudását, előföltevéseit, és azok alapján igyekszik a szöveg mondanivalójába belelátani. Ám a filozófiatörténeti okok mellett, amelyet az eszmetörténeti vizsgálódások tárnak föl, a hermeneutika feladata a konkrét szövegelemzés során az adott szövegben rejlő okok felkutatása, azaz a gondolatmenet benső összefüggéseinek föltárása.

1. tézis: A tudat nem pusztán ismeretelméletileg értett fogalom, nem csak a filozófiai elméletképzésnek szolgál alapjául, hanem minden emberi cselekvésnek, azaz mindannak, amit Hegel a szellem néven foglalt össze.

A tudatnak ezt *A szellem fenomenológiájában* meglévő elsődlegességét nem annak történeti-művelődési szempontjából elemzem, azaz nem a szellem felől, hanem az annak onto-logikai struktúráként szolgáló tudat felől. A gondolatok kifejtését ösztönző polémia Heidegger fordulat előtti koncepciójával kapcsolatban fogalmazódik meg, ugyanis Heidegger azt állítja, hogy a tudat másodlagos szerepű az ember közvetlenül megélt életéhez, a léthez képest. Tehát különbséget kell tennünk Hegel terminológiájában a tudat és a szellem között, valamint Hegel és Heidegger ember-fölfogása között. E különbség feltárása mentén mutatom be a tudat elsődlegességére vonatkozó elgondolásomat.

Hogy mennyiben beszélhetünk Heideggernél tudatról, természetesen kérdéses, főként a késői Heideggerrel kapcsolatban. Ám a fordulat előtti Heideggerre vonatkozóan jogosan vizsgálódhatunk a tudat tradicionális fogalma felől, hiszen Heidegger későbbi elidegenedése a szubjektumként értett tudattól maga is a fenomenológia közvetítette transzcendentális szempontból nő ki. E transzcendentális szempont pedig elképzelhetetlen a tudat valamilyen értelmű előföltételezésétől. Ezen előföltétel értelmének járok utána a Heideggerről szóló utolsó fejezetben.

Az értekezés első részében a tudat fogalmát *A szellem fenomenológiájának Bevezetésében* vizsgálom meg. E vizsgálat eredménye az, hogy a *Fenomenológia Bevezetése* módszertani fölvezetés a szellem kifejtéséhez, hogy visszafelé a szellem is megalapozhassa a „tudatot”, mint a szellemhez vezető entitást és utat. Előbb jeleztem, tudat és szellem között különbséget kell tennünk: az előbbi azt az egyszerre ontológiai (egzisztenciális) és ismeretelméleti kiindulópontot jelöli, melyből létrejön az az emberi világ, melyet Hegel a szellem szóval foglalt össze. Arra teszek kísérletet, hogy megvizsgáljam az ember ön-és

világértelmezése számára előfeltételként szolgáló Én-tudatot a *Fenomenológia Bevezetése* alapján.

E vizsgálat a következő fázisokon megy keresztül. Először megállapítom a „tudat” és a tudat közti különbséget, amely a *Fenomenológia* fő szövege során az öntudat és tárgyi tudat közötti különbségként határozódik meg, csak hogy Hegel a *Bevezetésben* nem a tárgyi és az ön-tudat közötti különbségként explikálja a problémát. Hegel már ezzel is utal arra, hogy itt az emberi létezésnek alapul szolgáló legáltalánosabb struktúráról beszél, ezért is emeli ki a „tudat” fogalmát abból az útból, amelyet majd megtesz az abszolút tudásig az önkritika által. A tapasztalat hegeli fogalmának vizsgálatát végzem el második lépésként, melyből megvilágosodik előttünk „a „tudat” tapasztalatának tudománya”. Harmadik lépésként azt elemzem, hogyan haladja meg Hegel e tapasztalat-fogalom révén az adottság mítoszát. Az igazság mércéje nem valami adott, közvetlen, hanem az éppen elért művelődési fok. A *Bevezetés* elemzése oda konkludál, hogy nincs közvetlenül adott kiindulópont, hanem a reflexió, azaz „tudat” teremti meg azt a maga számára minden egyes tudati aktusával.

2. tézis: A „tudat”, illetve az általában vett gondolkodás a Fenomenológia és az Enciklopédia Bevezetésben megelőzi, és megalapozza a szellem fogalmát.

Az Enciklopédia-rendszerben ugyanezt a struktúrát figyelhetjük meg az *Enciklopédia Bevezetésében*. Ott gondolkodásnak nevezi Hegel azt az általános kiindulópontot, mely az ember lényegét alkotja, és amely ugyanakkor megelőzi a szellemet, sőt a természetfilozófiát és a logikát is. Ennek elemzésével azonban ehelyütt nem foglalkozom, mert az *Enciklopédia*-és a *Fenomenológia*-rendszer egymáshoz való viszonyát is vizsgálni kellene, ami nagyon megterhelné e dolgozatot. Ugyanakkor, mivel az *Enciklopédia* némely részét is az interpretáció tárgyává teszem, mert enélkül érthetetlen lenne Heidegger-elemzésem, e viszony főbb pontjait fölvázolom most a „tudat” és a szellem előbb említett különbségére fölfűzve.

A *Fenomenológia* a hétköznapi tudat felkészítése és felvezetése a tudományos, azaz expliciten reflektív tudományos tudathoz, vagyis a filozófiához. Ebből a szempontból tekintve nincs törés a *Fenomenológia* és az *Enciklopédia* rendszere között, sőt jól megalapozott és kontinuus a kettő viszonya. Ezért lehet az *Enciklopédia* és a *Fenomenológia Bevezetésének* ugyanaz a végkövetkeztetése, amelyet az első rész elemzése nyomán nyert eredményben összegezhetek: a szellemnek a reflektív Én szolgál alapul. Az *Enciklopédia Bevezetésében* Hegel azt mondja, hogy az ember lényege a gondolkodás. Ugyan a tapasztalat időbeli sorrendje szerint mást látunk, mert a megismerés erői abban a sorrendben épülnek egymásra,

hogy a szemléletre a képzet arra pedig a gondolkodás következik, de a rendszer sorrendje szerint ehhez képest fordított a sorrendet találunk (logika: tiszta gondolkodás; természet: szemlélet; szellem: szemlélet, képzet és gondolkodás). Ebből is látszik, hogy Hegel az *Enciklopédia Bevezetésében* nem a szellem konkrét képességei kapcsán kifejtett gondolkodásról beszél, hanem az általában vett gondolkodásról, mely megelőzi a szellemet. Az általában vett gondolkodás jelenik meg a szemléletben, a képzetben és a fogalomban. Tézisem tehát az, hogy a „tudat”, illetve az általában vett gondolkodás a két *Bevezetésben* megelőzi, és megalapozza a szellem fogalmát.

3. tézis: A hegeli rendszer vége lehetőség a teóriából való kilépésre

Mint ahogy eddig még csak az egységesként tekintett hegeli rendszer elkezdése előtti kiindulópontot, a reflexió elsőként adott fokát vizsgáltam, ezért az *Enciklopédia*-rendszer legvégét is vizsgálat alá veszem. A második fejezetben az *Enciklopédia* 574. – 577. paragrafusát elemzem. E vizsgálódás már a Heidegger értelmezéséhez szükséges filozófiatörténeti alapok lerakása felé tett első lépés is egyben. A kérdésfelvetés abból a kritikából indul ki, melyet Hegellel szemben fogalmaz meg Heidegger: a fogalmi rendszer csak elmélet, amely a valóság bekebelezésére és uralására tör, de nem ér el a közvetlen létezőhöz. E kritika fényében annak a kérdésnek a megválaszolására próbálok választ adni, hogy mi van a közvetítés, azaz a fogalmi struktúra, a rendszer után. Magyarul: van-e kilépés a rendszerből. Válaszom az, hogy mivel a hegeli rendszert átfogó metafizikai egység (az eszme) önmagában meghasonlott, ezért kilép magából. Ez a kilépés a Hegel utáni filozófia szempontjából igazán fontos, hiszen közvetve vagy közvetlenül, de a XIX. század Hegel utáni filozófiája legnagyobb részt, s különösen az általam vizsgált szegmensében, az ezzel a spekulatív rendszerrel való viaskodás eredményeképp jön létre.

4. tézis: A közvetlenség, az adottság csak mítosz

A harmadik fejezetben visszatérek a rendszer elejéhez, de itt már konkrétan az *Enciklopédia*-rendszer kiindulópontjához, melyet e gondolkodási struktúra spekulatív középpontjának nevezek. E középpont a lét és a semmi egységének tétele, tehát Hegelnek ezt a kijelentését elemzem. Miért van erre szükség? Azért, mert a Heidegger egész életművét meghatározó létkérdés egyik filozófiatörténeti előzményéről van itt szó, melyet Heidegger ezen a hatalmas életművön belül nem volt hajlandó (vagy képes?) az azt megillető kellő

mélységben értelmezni. Tehát a harmadik fejezet a lét és a semmi hegeli, illetve heideggeri koncepciójának összevetése.

E fejezet főbb tételei a következőkben foglalhatók össze. Hegel tétele szerint a lét egyszerre identitás és differencia, és ezért lehet semmi is. Heidegger ezzel szemben azt állítja, hogy a lét átmenete a semmibe Hegelnél a nihilizmus legnyilvánvalóbb kifejezési formája, s mint ilyen kritikát igényel. Ezt Heidegger az ontológiai differenciára hivatkozva indokolja meg: a Seint (létezőiség) és Seynt (lét) meg kell különböztetnünk. Hegel elmulasztotta ezt a megkülönböztetést megtenni, és csak a létezők általánosított létezőiségéről beszél a lét fogalma kapcsán. A lét igazi jelentése Heidegger szerint filozófiai fogalmakkal kifejezhetetlen, a lét önmagát alapozza meg, de ez számunkra, véges lények számára megalapozhatatlan: alaptalan alap, semmi. Ezzel szemben arra teszek kísérletet, hogy bebizonyítsam: Hegel a lét és a semmi azonosságával nem a létezőkből absztrahált létezőiségről, azaz egy általános, üres fogalomról, és ezért a semmiről beszél, hanem az abszolút kiindulópontjában modellezett elkülönözödésről. Mivel a kiindulópont önmagában meghasonlott (egyszerre a lét és a semmi), ezért a hegeli rendszer sokkal inkább az elkülönözödésre, semmint az azonosságra épít, és az elkülönözödést mint onto-logikai folyamatot hozza szintézis alá. Továbbá azt igyekszem kimutatni, hogy míg Heidegger a minden létezőtől különböző lét fogalma alatt a különös létezők, az individuumok közvetlenül adott létéről, vagyis a végességükről beszél, addig Hegel számára ilyen közvetlen nem létezik, hiszen a kiindulópontban eleve a kettősség és a két oldal közötti közvetítés adott. A hegeli lét-semmi egység és a heideggeri közvetlen lét-fogalom összevetésének kapcsán a második és harmadik fejezet kutatási eredménye az a megállapítás, hogy a közvetlenség, az adottság csak mítosz. Az adottság csak a közvetítés rendszerén, a reflexió folyamatán belül jön létre az egyes fokokként. A reflexió föltűnése visszavezet bennünket az első fejezet témájához, a „tudathoz”: az adottságot, a közvetlenséget csak a tudat folyamata teremti meg. A lét tehát nem azért azonos Hegelnél a semmivel, mert meghatározatlan, mint ahogy Heidegger állítja, hanem azért, mert lényege a mássálevés, a mozgás, az időiség.

5. tézis: Menekülés a tudatból. Heidegger a menekülés programját a transzcendentális fogalmának fundamentális ontológiává történő átalakításán keresztül viszi véghez

A negyedik fejezetben abból a szempontból elemzem Heidegger *Kant és a metafizika problémája* című művének egyes szakaszait, amelyet a Hegel-interpretáció során kidolgoztam, vagyis az elkülönöződő identitás szempontja felől. Heidegger Kant-értelmezése a metafizika-kritikából nő ki. A metafizikai gondolkodás csak általános fogalmi struktúrákat konstruál, melyeken keresztül nem magáról a létről beszél, hanem az elméletbe ágyazott, közvetített létezőkről. Ráadásul a metafizika a tudatot, a fogalmi mozzanatot teszi eredendővé, elsőrendűvé a közvetlenül megélt étellel szemben. Ezért ki kell menekülni a tudatból, annak struktúráiból. Tézisem az, hogy ennek az egzisztenciálissá növvő kérdésnek a programját Heidegger a transzcendentális fogalmának fundamentális ontológiává történő átalakításán keresztül viszi véghez.

A tétel bizonyításához elsőként bemutatom, hogy Heidegger átértelmezi a transzcendentális jelentését. Kantnál, de még Husserlnél is ez a fogalom az ember tudatára irányuló vizsgálódási módszert és végeredményben magát ezt a tudatot jelentette. Heidegger ezzel szemben a transzcendentális középkori jelentését veszi alapul, azaz azt, hogy ez valami transzcendensre, a tudaton túlira utal. Heidegger nem az isteni szférára gondol, mikor a tudaton túli transzcendensről beszél, hanem az embert körülvevő világra, amely immanens, hiszen a benne-lét az alapszerkezete. Heidegger a transzcendentális jelentésváltozásával arra utal, hogy a közvetlenhez kell visszatérnünk a tudat állandó közvetítő működéséből. A közvetlenhez a transzcendentális esztétikai horizonton keresztül térünk vissza, vagyis azáltal, hogy a közvetlen megtapasztalásának lehetősége az idő horizontján tárul föl. Ebben tárul föl az az irány, az a rejtekút, amely a német idealizmus Kant-értelmezésével teljesen ellentétes irányba fut. Ez az irány azt vállalja magára föladatként, hogy a magánvaló dolgot önálló ontológiai entitásként tételezze. Ennek következménye az, hogy Heidegger a fundamentális ontológiát végül szenzualizmusra, azaz az észlelésre és az észlelésben föltáruló létezőre redukálja. Az utolsó fejezet eredménye abban foglalható össze, hogy Heidegger a közvetlen adottságot (a létet) a transzcendentális nem idealista felfogásán keresztül nyeri vissza.

Innen érthetővé válik, miért a *Fenomenológia Bevezetésének* „tudat” fogalmával és az *Enciklopédia* utolsó négy paragrafusa alkotta következtetésével foglalkozom. Heidegger számára azért a *Fenomenológia* volt a fontos és értelmezendő Hegel-mű, mert a „tudat” a *Fenomenológia*-konceptióban csak a tárgyra való vonatkozásában bizonyos önmagában, vagyis a magánvaló dolognak ebből a pozíciójából még nyithat Heidegger afelé, hogy a tárgy az elsődleges a tudat (ön)meghatározásában. Ezzel szemben Hegel meggyőződése az *Enciklopédiában* az, hogy *A szellem fenomenológiája* nem alkalmas az Enciklopédia végén található következtetés kifejezésére, mert a *Fenomenológiában* leírt „tudat” nem alkalmas az

önazonosság és a differencia tökéletes kifejezésére, mivel sem önmagát, sem a tárgyat nem hagyja szabadon létezni tárgyhoz kötöttsége. Hegel meggyőződése az, hogy az *Enciklopédia* rendszerének zártsága, melyet a végén található következtetés hivatott megteremteni – és amelyet a második fejezetben elemzek – hozza létre az ember szabadságát, és ezzel az objektivitás szférájának szabadságát is, hiszen csak az a tárgy/más lehet szabad, ami az ember elméletképző tevékenységétől is szabad. Az ilyen módon értett szabad másság Hegel szerint csak egy abszolút (azaz zárt) rendszerben jelenhet meg, mert ebben a rendszerben lehet szabad az ember. Az ember – most heideggeri értelemben véve az identitás – teljes szabadságában eloldódik a tárgyiságtól, fölládozza magát, így a tárgyat – a mást – is szabadon hagyja.

6. tézis: A spekulatív módszer

Az értekezés fő gondolatmenetének vázolója után indoklását kívánom adni annak, ahogy a tudat problémájához közelíték. A problémát alapvetően hatástörténeti szempontból elemzem, amely nem azonos a filozófiatörténeti megközelítéssel, hiszen nem filozófiatörténetet akartam írni, hanem egy sajátos problémát emeltem ki egy szempontból: a tudat problémáját, melyet spekulatív szempontból értelmezek. Spekulatív alatt azt értem, hogy a teljesség felől közelítem meg a részeket, és azok elemzését mindig az előbbire tekintettel viszem véghez. Ezzel nem szüntetem meg az egyes jelenségek jogosságát. Sőt, ezzel szándékozom fölmutatni helyüket és jogosságukat arra, hogy elfoglalják helyüket. A teljességet (az abszolútát) nem előfeltételezem adottságként, kiindulópontként, hanem mint a közvetítések rendszerét értem, amely a jelenségek sokaságának forratakában él és lélegzik, mégis rendező kerettel bír a részekre vonatkozóan.

7. tézis: Az Én mint a szellem előföltevése

Az újkori filozófia keretében természetesen adódna Descartes-nak az Én struktúrájára vonatkozó vizsgálódásai is, de ezt csak röviden érintem az értekezés folyamán. Thévenaz nyomán a Descartes-i egót nem a magányos én pszichológiai értelmében veszem, hanem sokkal inkább a német idealizmus felé mutató értelemben: az Én minden emberi tevékenység előzetes struktúrája, annak lehetősége, hogy megérthessük az ember működését. Az Én tehát transzcendentális és spekulatív, és a szellem onto-logikai előföltevése, de nem egológiai értelemben veendő, mint azt Heidegger teszi. Az Énnek ezt a minden emberre vonatkozó

természetét emeli ki Hegel, mikor kijelenti a *Fenomenológiában*, hogy az Én: Mi, az öntudat mindig öntudatok közösségeként határozható csak meg, melynek egyik kifejezési formája az, melyet főntebb használtam: az Én transzcendentális, azaz minden emberre nézve közös alkotóelem.

8. tétel: *Az átmenetiség és a különbözőség mint a rendszer lényegi alkotóeleme*

A szellem fenomenológiájának Bevezetése az egó kiinduló formáját, ahogy Hegel terminológiájának továbbfejlesztésével nevezem, a „tudatot” járja körül (I. ezen értekezés első fejezete). Ugyanakkor az ember lényegét alkotó váz elemzése olyannyira prelimináris, előkészítő jellegű Hegelnél, hogy igazából még nem a szigorú értelemben vett rendszer része — illetve csak a rendszer kiépülése után válhat a rendszer részévé, éppen annak előkészítéseként. Ezért a „tudat” fogalma, ahogy azt Hegel ebben a *Bevezetésben* megfogalmazta, még átmeneti helyet foglal el a rendszer szempontjából, mintegy összekötő kapocs a közvetlenül megélt, hétköznapi élet és a reflektált, filozófiai elméletgyártás között. Ugyanezt az átmenetiséget igyekeztem megragadni az *Enciklopédia* utolsó négy paragrafusának elemzésekor (második fejezet), hiszen ott – legalábbis a Hegel utáni filozófia szempontjából – kilépünk a rendszerből, vissza a hétköznapi életbe.

Más szempontból, a rendszer benső szempontjából, ugyanezt az átmenetiséget igyekeztem kidomborítani az *Enciklopédia*nak már a nem előkészítő, hanem konkrétan elemző részeit indító kezdő tézis – a lét a semmi – interpretálásával (harmadik fejezet). Hegel itt bizonyítja, hogy nem az elméletképzés immanens szférájában mozog, azaz nem negál mindent a lét identitásába, hanem belekomponálja a rendszer elejébe, és ezzel minden további alakzatába a differencia mozzanatát. Ezekkel az elemzésekkel már konkrétan a heideggeri gondolkörhöz kapcsolódom, minthogy Heidegger fő kritikája a metafizikával szemben az, hogy az elmélet „fölszabálja” a valóságot, nem hagy teret a fogalom önazonosságán kívül a másnak, a közvetlenül megélt életnek, ahol az ember mindig átmeneti állapotban, az időben, otthontalanságban van. Hogy a hegeli logikával, így az *Enciklopédia*-rendszerrel kapcsolatban mennyire torzító Heidegger nézőpontja, annak alapjait itt a harmadik fejezetben lefektetem, és a negyedik fejezetben kamatoztatom. Torzító Heidegger perspektívája a metafizika történetére nézve is, hiszen amint azt Beierwaltes bemutatta a platonizmus-újplatonizmus és a kereszténység egyik jelentős hagyományán keresztül, mely a német idealizmusban teljeseedik ki, „az identitás dialektikus, azaz konkrét és nem absztrakt, mert megszüntetve emeli föl, azaz tartalmazza magában a differenciát”. A „tudat” dialektikus természetében, a lét és a semmi

dialektikus játékában, a rendszer befejezhetőségének – de nem lezártágának – kérdésében éppen a másság, az elméleten kívüli élet elismerése jelenik meg, az hogy ez az identitás nem absztrakt és formális.

A negyedik fejezetben azt mutatom meg, hogy Heidegger az adottság, azaz a közvetlenség elővételezett fogalmára hivatkozik, mint megfontolásai végső alapjára, ám ezt az adottságot mindig csak közvetlenként hajlandó elfogadni, s eközben nem reflektál arra, hogy általános fogalomként használja a különöst. Ha a lét minden létező különös, közvetlen léte, melyet nem az általánosító fogalomra hozni, a sajátlagosság csorbulása nélkül, akkor Heidegger már bele is esett az általánosítás „hibájába”: ha *minden* létező léte, akkor általános értelmű a lét. Ám amennyiben a lét heideggeri fogalma alatt a különös létező faktikus meglétéről van szó, a létben elfoglalt helyéről, akkor nem egy általános értelmű fogalomra akar utalni ezzel Heidegger, hanem az éppen ezzel ellentétes másságra, amely nem foglalható általános jelentésű szóba. Heidegger tehát a lét fogalmával egy igazi spekulatív fogalmat alkotott: egyszerre általános és különös, a konkrét általános hegeli kritériumait kielégítve. Az adottságra, a „már eleve” előzetességére hivatkozással éppen az a strukturált totalitás vész el, ami miatt nem absztrakt az identitás. Amennyiben Heidegger egy eleve ott lévő közvetlenségre, a létre utal, annyiban formális az identitásról adott fogalma, és ezért a differenciáról alkotott elképzelése is absztrakt marad. Ha a lét fogalma csak a közvetlenséget fejezi ki, ezzel *minden* közvetlenséget kifejez, vagyis tagolatlanul magában foglalja mind az általános struktúrát, mind az egyes dolgok történeti-időbeli kibontakozását. A közvetlenségre, az észlelés észleltjére, az intencióra, a fenoménre való hivatkozás redukcionista álláspontja elvétí a hegeli szándékot. Abban sem hozott újat Heidegger, mikor a létet eseményként, történésként határozza meg, mert az identitás mássá válásának metafizikai folyamatának *pusztán* másféle megfogalmazásaként, de nem konkuráló alternatívájaként értelmezendő a heideggeri kifejezésmód.

Annak a vitának a kereteit, amelyet a jelen értekezésben föltárni igyekszem, nem időrendi sorrendben mutatom be, mert bizonyos értelemben időtlen a vita témája. Ezért Hegel reflektív és Heidegger redukcionista álláspontját a Kant-elemzésen keresztül ütköztetem, vagyis nem időrendi sorrendben tárgyalom e három filozófust. Ennek oka az, hogy egy konkrét témát (tudat és a más) vizsgálok, ám ezt a közvetítés-közvetlenség problémájára vezetem vissza. Ám még a közvetítés és a közvetlenség problémája is mélyebb okban leli meg gyökerét, mégpedig a fogalom és a kép viszonyában. Így kerül a dolgozat legvégén elemzés alá a szenzualizmus.

Drimál István: A tudat struktúrája...
A doktori értekezés tézisei

Publikációk:

- Drimál István 2001 „*Das absolute Verhältnis, welches durch das Seyn des Ganzen hindurch geht*”, in: *Vermittlung und Versöhnung*, Lit Verlag, Münster
- Drimál István 2003 „*Az abszolút viszony, mely átvonul az egésznek létén*”, in: *Az aktuális Hegel*, Kossuth Lajos Egyetemi Kiadó, Debrecen